

Viesturs Zanders

Dr. philol., grāmatniecības vēsturnieks,

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte, Latvijas Nacionālā bibliotēka

Dr. philol., scholar of book history,

University of Latvia, Faculty of Social Sciences, National Library of Latvia

E-pasts / e-mail: viesturs.zanders@lnb.lv

DOI: 10.35539/LTNC.2023.0050.02

Latviešu Nacionālā fonda publikācijas un padomju dezinformācija

The Publications of Latvian National Fund and the Soviet Misinformation

Atslēgvārdi:

Latviešu Nacionālais fonds,
publikācijas par Latvijas vēsturi,
deportācijas,
dezinformācija,
Pērs Ulovs Enkvists,
Žanis Skudra

Keywords:

Latvian National Fund,
publications about the history of Latvia,
deportations,
misinformation,
Per Olov Enquist,
Žanis Skudra

Raksts izstrādāts Latvijas Zinātnes padomes projektā "Dezinformācijas un sazvērestību radītie riski demokrātijai: Latvijas pieredzes pārlūkošana" (Nr. lzp-2019/1-0278).

Kopsavilkums

Informācijas vākšanas un izplatīšanas darbs ir prioritāra 1947. gadā Stokholmā izveidotā Latviešu Nacionālā fonda (turpmāk – LNF) darbības joma. Turpat 50 gadu garumā LNF ir izdevis dažādās valodās grāmatas un brošūras par okupēto Latviju un Baltijas valstīm kopumā. Raksts iepazīstina ar LNF publikāciju sagatavošanas gaitu un rezonansi brīvajā pasaulē, tajā skaitā izmantojot LNF valdes protokolu grāmatas (glabājas LU Akadēmiskajā bibliotēkā). Tās piedāvā citos avotos neatrodamu informāciju par atsevišķu LNF publikāciju sagatavotājiem (tulkotājiem), izdevumu tirāžām un izplatīšanas ceļiem.

Plašāk aprakstīta padomju deportēto personu saraksta *These Names Accuse* pirmpublicācija 1951. gadā un darbs pie rokasgrāmatas *Latvia: Country and people* (1967). LNF sagatavo vairākas publikācijas, kas protestē pret Zviedrijā internēto baltiešu karavīru tendenciozo atainojumu zviedru rakstnieka Pēra Ulova Enkvista (*Per Olov Enquist*, 1934–2020) romānā “Leģionāri” (*Legionärerna*, 1968). 50.–80. gados LNF ar segvārdiem publicē vairākus okupētās Latvijas autoru tekstus, kas atklāj patiesību par padomju okupācijas režīma represijām un degradēto Latvijas vidi. Starp tiem plašāku rezonansi iegūst Žaņa Skudras (1924–1994) aprakstu un foto liecību krājums “Okupētās Latvijas dienasgrāmata” (1976, 1980).

Summary

Collecting and disseminating of information was the most important field of work for Latvian National Fund (further in text – LNF), founded in Stockholm in 1947. For almost 50 years LNF has published books and brochures in different languages telling about the occupied Latvia and the Baltic states overall. This article sheds light on how the publications by LNF were prepared and what resonance they had in Western democracies. It should be noted that the article uses protocols of the LNF board which are kept in the Academic Library of the University of Latvia. The article provides information not found in other sources concerning the editors (translators) of some of the LNF’s publications as well as about the circulation numbers of the publications and distribution channels. The article examines the first publication in 1951 providing the list of persons deported by the Soviets – *These Names Accuse* – and the making of the reference book *Latvia: Country and People* (1967). LNF prepared several publications objecting the biased depiction of soldiers from the Baltics interned in Sweden in the novel *The Legionnaires* (*Legionärerna*, 1968) by the Swedish writer Per Olov Enquist (1934–2020). Starting in the 1950s and up to the 1980s LNF published – using cover names – several texts of authors living in the occupied Latvia which revealed the truth about the repressions carried out by the Soviet occupation regime and the degraded environment in Latvia. Among these texts the collection of descriptions and photo evidence, *The Diary of Occupied Latvia* (1976, 1980), by Žanis Skudra (1924–1994) gained a significant resonance.

Rakstot par latviešu trimdas grāmatniecību pēc Otrā pasaules kara, bieži vien tiek pieminēti apgādi, kas ilgstoši ir sekmīgi darbojušies Zviedrijā ("Daugava", "Zelta ābele", "Ziemeļblāzma", "Memento", "Atvase"), ASV ("Grāmatu draugs", "Tilts") un vēl citās mītnes zemēs (Daukste-Silasproģe 2007: 341–386; 2019: 345–356; Zaļkalne 2016; Zanders 2014; 2017; 2020). Krietni retāk uzmanība ir pievērsta sabiedrisko organizāciju veikumam grāmatniecībā, kas, mērķus izvirzot un tos sasniegto, mēdz būt atšķirīgi no privātajām iniciatīvām.

Informācijas vākšanas un izplatīšanas darbs ir prioritārs 1947. gada 14. decembrī Stokholmā izveidotā **Latviešu Nacionālā fonda** (tagad Andreja Eglīša Latviešu Nacionālais fonds, turpmāk – LNF, līdz 1961. gadam LNF Skandināvijā, turpmāk – LNFS) darbības joma turpat 50 gadu garumā, ieguldot tajā fonda atbalstītāju gada maksas, kā arī trimdas latviešu ziedojumus. Jau 1948. gada janvārī publiskotajā aicinājumā LNF deklarē, ka ir ne tikai "jāpierāda mūsu tiesības un taisnība [...], jāapelē pie demokrātisko tautu sirdsapziņas un taisnības sajūtas, bet arī plaši jāapgaismo Baltijas valstu [...] politiskā nozīme Eiropas līdzsvara un miera sistēmā un vispusīgi jāpierāda mazās Latvijas valsts lielās radošās spējas saimniecībā un kultūrā" ([Anon.] 1948). Šo svarīgo cīņas veidu Fonds domā veikt, dažādās valodās izdodot grāmatas un brošūras par Latviju un Baltijas problēmu. Par LNF publikācijām, to sagatavošanas gaitu un rezonansi brīvajā pasaulē, kā arī okupētajā Latvijā ne mazums izklaidētas informācijas var atrast trimdas periodiskajos izdevumos, kā arī LNF valdes protokolu grāmatās. Tieši tās piedāvā citos avotos neatrodamu informāciju par atsevišķu LNF publikāciju sagatavotājiem (tekstu tulkotājiem), izdevumu tirāžām un izplatīšanas ceļiem. Arī par līdzfinansējumu citu apgādu sagatavotiem izdevumiem un sadarbību ar citu Baltijas tautu trimdinieku organizācijām. Ir gadījumi, kad atšķiras LNF protokolu grāmatās fiksētais no Benjamiņa Jēgera (1915–2005) "Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfijā" (1–5, 1968–1996) iespiestā. Turpmāk tekstā LNF izdevumu tirāžas ir minētas gadījumos, kad tās nav iekļautas Jēgera rādītājā.

LNF publikācijas par Latvijas vēsturi un padomju režīma represijām

Fonda pirmajos darbības gados tā apgādā pārsvarā iznāk apjomā nelielas publikācijas, kuru tapšanu ir ierosinājis kāds tuvā nākotnē paredzams starptautisks forums. Vispasaules baznīcas

konferences¹ dalībniekiem tiek izdalītas Fonda izdotās mācītāja Leona Čuibes (1915–2010) sagatavotās brošūras *The Lutheran Church of Latvia under Soviet Russian Occupation* ("Latvijas luterāņu baznīca padomju okupācijas apstākļos", 1948) 1500 eksemplāri (S. 1949). Apgāda "Daugava" vēlākā vadītāja Dagnija Šleiere (1919–1993), kas vērtē Čuibes brošūru kontekstā ar citiem informatīviem izdevumiem par Latviju, izsaka nožēlu, ka tikai garāmejot grāmatā ir minēta pretreligiskā audzināšana skolā un izdevuma potenciālā adresāta dēļ tajā nav atrodamas ziņas par katoļu baznīcu, kas, pēc viņas ieskata, izrāda visasāko pretestību okupācijas varai (Šleiere 1949). Zināmā mērā to kompensē dažus gadus vēlāk iznākusi brošūra *The Catholic Church of Latvia under the Bolshevik Torture* ("Latvijas katoļu baznīca boļševiku žņaugos", 1950), par kuras saturu no "nacionālpolitiska un konfesijas viedokļa" atbildību uzņemas prāvests Kazimirs Vilnis (1907–1988) (LNF 1949–1951: 20). Krietnu daļu no brošūras tirāžas (ap 2000 eksemplāru no 5000) Lielbritānijā izplata prāvests Jāzeps Savickis (1913–1989) ([Anon.] 1951c). Kā liecina LNF valdes protokolu grāmata, par Fonda izdevumu ir uzskatāma arī Fēliksa Cielēna (1888–1964) apcere *The Latvian Drama* ("Latvju drāma", 1950)². 200 apceres eksemplāri tiek nodoti Arvedam Švābem (1888–1959) un Andrejam Johansonam (1922–1983) izplatīšanai PEN kongresā Edinburgā, bet pārējos 300 eksemplārus³ fonda valde nolemj izplatīt, tos pārdodot (LNF 1949–1951: 48).

1949. gadā Fonds izdod Švābes koncentrēto Latvijas vēstures izklāstu *The Story of Latvia: A Historical Survey* ("Latvija: vēsturisks pārskats"). Pēc vēsturnieka Benno Ābera (1909–1990) ieskata, tas nav "mierīgas zinātniskas intereses savākto un kritizēto "faktu" tēlojums, bet gan dedzīga patriota asinīm rakstīta apsūdzība par netaisnību, kas nodarīta latviešiem un citām mazām tautām, laupot tām brīvību un eksistences iespējas" (Ābers 1950). Ābers pamatoti norāda, ka šī publikācija ir jau 1946. gadā Edinburgā iespīestās apceres *The Story of Latvia and Her Neighbours* ("Latvija un tās kaimiņi", izdevusi Skotu līga Eiropas brīvībai) papildināta versija, kurā izdarīti redakcionāli labojumi, lai tekstu darītu loģiskāku un pārskatāmāku. Arī pašā izdevumā nav nekādu norāžu, kas to izceltu kā pirmpublicāciju, kā tā ir reģistrēta bibliogrāfijā (Jēgers 1968: 333). 1950. gadā, respektējot pieprasījumu, Švābes apcere tiek iespīesta atkārtoti 1000 eksemplāros (LNF 1949–1951: 50). Būdam Fonda valdes priekšsēdētāja vietnieka amatā, 1952. gada maijā Švābe izsaka vēlmi, lai Fonds

1 Dažādu protestantisma virzienu pārstāvju forumā (Amsterdamā 1948. gada 22.08.–04.09.), kas noslēdzas ar Pasaules baznīcu padomes izveidi, Latvijas Evaņģēliski luterisko baznīcu ārpus Latvijas pārstāv arhibīskaps Teodors Grīnbergs un Stokholmas latviešu draudzes mācītājs Oskars Sakārnis.

2 Cielēns, F. Latvju drāma: autormanuskripts. LNB RxA 397, 8. v.

3 Bibliogrāfs Benjamiņš Jēgers min atšķirīgu izdevuma tirāžu – 2000 eksemplāri (Jēgers 1968: 308).

izdotu arī šīs apceres tulkojumu franču valodā (LNF 1951–1955: 19). Tomēr gadu vēlāk, kad Švābes saikne ar LNF nav vairs tik cieša, grāmatu ar nosaukumu *Histoire du peuple letton* ("Latviešu tautas vēsture"), kas apjoma ziņā ir četrreiz plašāka par iepriekšminēto *The Story of Latvia*, turpat Stokholmā publicē Latvijas sūtniecības Londonā informācijas birojs. 1954. gada rudenī LNF valde piedāvā Švābem sarakstīt apceri par Latvijas vēsturi, kas tiktu publicēta zviedru valodā (LNF 1951–1955: 128), un jau pēc Švābes nāves tiek iespiesta viņa grāmata *Lettlands Historia* (1961). Nav šaubu, ka latviešu autora sarakstīts darbs par Latvijas vēsturi var aizpildīt robu mītnes zemes sabiedrības priekšstatos par tautu viņpus Baltijas jūras. Tādēļ nedaudz paradoksāls ir LNF valdes lēmums 1965. gadā grāmatas brīveksempļārus piešķirt 16 ģimnāziju beigušiem latviešu jauniešiem (LNF 1962–1974: 31). Taču vēl vairāk mulsina ziņa, ka šī Švābes apcere iegūst balvas statusu, tās 50 eksemplārus nododot "Daugavas vanagu" Gēteborgas nodaļas rīcībā dāvināšanai zviedriem kopīgo šaušanas sacensību un citu nodarbību noslēgumā (Eglītis 1969).

Švābes *Lettlands Historia* nav pirmā zviedru valodā publicētā LNF grāmata. Jau 1948. gadā, sagaidot Latvijas proklamēšanas 30. gadskārtu, nāk klajā Andreja Eglīša (1912–2006) un arheologa Valdemāra Ģintera (1899–1979) sagatavots bilingvāls izdevums "Latvijas 30 gadi = *Lettland 1918–1948*". 1950. gadā Fonds izdod brošūru *Östern anklagas, Västern varnas* ("Mēs apsūdzam Austrumus, mēs brīdinām Rietumus"), kas ir pirms tam Vācijā iznākušās Heinriha Rituma (1912–1983) un Viktora Kaminska (1909–1989) brošūras *We Accuse the East – We Warn the West* (1948) pārstrādāta versija. Savukārt 1953. gadā, 1941. gada 14. jūnija deportāciju atceres priekšvakarā, tiek iespiests Andreja Eglīša, Valdemāra Ģintera un diplomāta Valdemāra Kreicberga (1912–1995) sagatavotais izdevums *1900 [nittonhundra] – talets apokalyps?: Skräck-välde, slaveri, folkutrotning* ("20. gs. apokalipse: šausmu valstība, verdzība, tautu iznīcināšana") (LNF 1951–1955: 72)⁴. Vēl pirms iepriekšminētajām LNF publikācijām 1948. gadā zviedru apgāds *Natur och Kultur* izdod tolaik Zviedrijā dzīvojošā pedagoga un publicista Alberta Kalmes (1911–2003) grāmatu *Sovjets blodsdåd i Baltikum: i dokumentarisk belysning* ("Padomju Savienības asiņainie nodarījumi Baltijā: dokumentārs notikumu apgaismojums")⁵.

Par vienu no nozīmīgākajiem un arī plašāku rezonansi ieguvušiem LNF izdevumiem kļūst padomju deportēto personu saraksta *These Names Accuse* ("Šie vārdi

4 Jēģera rādītājā (Jēģers 1968: 324) nav minēti izdevuma autori.

5 Vairāk pazīstama ir Kalmes 1951. gadā publicētā monogrāfija *Total Terror: An Exposé of Genocide in the Baltic* (1993. gadā Latvijā iznācis tās tulkojums "Totālais terors: genocīds Baltijā"), kuru vēsturnieks Ritvars Jansons uzskata par nozīmīgu soli pētījumos par komunistiskā režīma represijām Latvijā (Jansons 2016: 63).

apsūdz”) pirmpublicācija 1951. gadā. Jau 1949. gada vasarā Stokholmā iznākošais laikraksts “Latvju Vārds” ziņo, ka Fonda rīcībā ir 1941. gada 14. jūnijā no Latvijas izsūtīto personu saraksts, ko, attiecīgi sagatavojot, vajadzētu publicēt anglosakšu presē ([Anon.] 1949). Rakstnieks Jānis Grīns (1890–1966) 1949. un 1950. gadā vairākkārt LNF valdes sēdēs ziņo par priekšdarbiem publikācijas tapšanā, tās paredzamajām izmaksām un arī publicista Osvalda Freivalda (1905–1975) nodomiem sagatavot publikāciju par deportētajiem (LNF 1949–1951: 9, 16, 32).

1951. gada februārī “Latvju Vārds” publicē to personu vārdus, kas ziedojusi aizvesto saraksta izdošanai, tomēr plašāku informāciju par topošo izdevumu LNF publicē tikai marta otrajā pusē. Fonds informē, ka saraksti tiks iespiesti fotokopiju veidā ofseta tehnikā, lai iespējami vairāk atgādinātu autentisko dokumentu, un to publikāciju ievadīs Arveda Švābes ievads angļu un latviešu valodā. Izdevumu var atbalstīt divējādi: parakstoties uz to vai ziedojot naudu šim nolūkam. Fonda paziņojums vēsta, ka visi grāmatas eksemplāri tiks numurēti un brīvajā tirgū tie neparādīsies (LNF valde 1951).

Laikā, kad LNF valde diskutē par ceļiem, kā tikt pie publikācijai nepieciešamajiem līdzekļiem, un pat apsver iespēju to iespiest Lībekā, lai pagūtu uz deportāciju desmito gadskārtu (LNF 1949–1951: 66), presē izraisās plaša diskusija par šādas publikācijas nepieciešamību. Pret to iebilst arī hektografēti apkārtraksti, kurus izplata anonīma “nacionālo latviešu grupa Zviedrijā”. Tajos ir gan padomju ideologu iecienītās formulas “rokas nost no aizvesto sarakstiem” un “sabotējiet aizvesto sarakstu publicēšanu”, gan apgalvojumi, ka “gandrīz 95 % deportēto ir atgriezušies un sevi labi saglabājuši” un LNF “zem ultrapatriotisma slēpj čekas spieģus” ([Anon.] 1951a). Taču visi diskusijā iesaistītie šos apkārtrakstus novērtē kā padomju drošības iestāžu diversīvo darbību.

Iespējams, padziļinātāk pētot latviešu trimdas organizāciju dokumentus, varētu skaidrāk izprast motīvus, kādēļ atsevišķas no tām (Latviešu Centrālā komiteja Vācijā un Latviešu Nacionālā padome Lielbritānijā) izturas noraidoši pret LNF iecerī. Taču arī presē lasāmais pietiekami reljefi izgaismo atšķirīgos priekšstatus par deportēto saraksta publicēšanas lietderīgumu.

Šādas publikācijas nepieciešamību presē pamato gan LNF padomes loceklis Kārlis Straubergs (1890–1962), Haralds Biezais (1909–1995), gan šīs ieceres atbalstītāji intelektuāļi: Veronika Strēlerte (1912–1995), Ingrida Vīksna (1920–2017) un Oļģerts Liepiņš (1906–1983), vairāki to dara pat atkārtoti. Viņi noraida bažas, ka deportēto saraksta publicēšana sniegs padomju varai informāciju, ko varētu izmantot jaunām represijām, tajā skaitā apdraudot Latvijā palikušos deportēto tuviniekus. Tiek uzsvērts, ka organizācijas “Tautas palīdzība” savāktie dati par represētajiem jau nacistu okupācijas laikā ir nosūtīti uz Starptautiskā Sarkanā Krusta mītni Ženēvā, kur noteikti ir

bijuši pieejami arī tajos ieinteresētiem padomju dienestiem. Biezais uzskata, ka sarakstu publicēšana var palīdzēt latviešiem stiprināt izlēmību un atbrīvoties no bailēm, jo "tas skaistais sapnis, ka citi mūs atbrīvos un citi par mums rūpēsies, pieder vergu dvēselēm" (Biezais 1951a). Savukārt Strēlerte, cenšoties uzrunāt plašāku trimdinieku saimi, konstatē, ka, "dzīvodami Zviedrijā un paši ar savu atrašanos šeit jau būdami dzīva pretkomūnistiska propaganda, esam sadūrušies ar pavisam vāju informāciju plašākā sabiedrībā par to, ko īsti nozīmē dzīvot padomju varas režīmā". Tālab "mēs gribam, lai tie, kuriem vārds "deportācija" ir tikai tukša skaņa, redzētu garā aizrestoto lopu vagonu rindas, kur iekšā ir cilvēki, dzīvi cilvēki, ar vārdu un uzvārdu, vecumu un profesiju" (Strēlerte 1951a). Kādā citā reizē Strēlerte atgādina, ka trimdinieku pirmais pienākums ir neklusēt un tādēļ "nav iespējams reizē cīnīties pret komunismu un būt lojāliem pret padomju režīmu" (Strēlerte (1951b).

Arī rakstniece Ingrida Vīksna ir pārliecināta, ka "Rietumi prasa īsu, skaidru vaļodu, faktus un dokumentus. Skaitļus, ko nevar apstrīdēt." Komentējot iebildumus pret sarakstu publicēšanu, Vīksna norāda, ka jau 1944. gadā izdotajā Jāņa Kronlina (1886–1978) grāmatā "379 dienas: mūsu jaunatnes un skolu liktenis boļševiku varas laikā" ir fiksēti apmēram 2700 aizvesto skolotāju, skolēnu un viņu piederīgo vārdi un adreses. Vīksna retoriski jautā: "[...] vai šais gados mēs nebūsim iemācījušies saprast, ka čekas tērauda smadzenes daudz labāk zina un saprot par mums, **kas** un **kādēļ** ir aizvests, **kurš** un atkal **kādēļ** dažs ir atgriezies atpakaļ..." (Vīksna 1951)⁶

Deportēto sarakstu publicēšanas apšaubītāju viedokli visizvērstāk izsaka laikraksta "Latvija" redaktors Vilis Lesiņš (1903–1982). Norādot uz to, ka atsevišķas trimdas organizācijas uzskata šādu publikāciju par nevēlamu, Lesiņš pieminas zīmes uzstādīšanu represētajiem saista ar laiku, kad "Latvija atkal būs brīva un atvērsies arī padomijas koncentrācijas nometņu vārti [...]. Un tad, kad būsīm apzinājuši mums zudušos – tad arī celsim viņiem pieminekli; celsim nevis uz laba papīra un angļu valodā, bet gan uz Latvijas zemes, no Latvijas akmens un latviskiem ierakstiem." (Lesiņš 1951) Andrejs Eglītis apliecina Haraldam Biezajam, ka Fonds saņem atbalsta vēstules no visas pasaules, tomēr lūdz viņu nevilcināties ar pretrakstu Vilim Lesiņam: "Tavam vārdam ir asa skaņa, citi pārāk glēvi šo jautājumu muļļā." (Eglītis 1951) Nedēļu vēlāk "Latvju Vārds" tādu arī publicē. Biezais aicina nepārvērtēt trimdas organizāciju vadītāju lēmumu un viņu pilnvaru nozīmi. Arī deportēto sarakstu gadījumā, jo "nevienam nav pilnvaras tos publicēt, bet nevienam arī nav pilnvaras noslēpt latviešu mocekļu ciešanu ceļu". Pēc Biezā domām, arī iepriekš organizētās vēstule akcijas Rietumvalstu vadītājiem nesniedza jaunu, līdz šim nezināmu informāciju, taču tā mēs "pieklaudevām pie sirdsapziņas tiem vīriem, kas vienaldzības, labklājības, tirdzniecisku aprēķinu, varbūt arī noguruma dēļ taisās aizmirst mūsu likteni" (Biezais 1951b).

6 Izcēlumi citējumā ir jau pašā Vīksnas rakstā.

Laikraksts "Latvju Ziņas", kas arī iznāk Stokholmā, uzskata, ka strīdi ap deportēto sarakstu publicēšanu ir izgaisinājuši leģendu par nacionālu vienotību, bet pretestību LNF iecerei laikraksts saista ar Fonda noraidīto Freivalda manuskriptu, ko nodomājusi publicēt Latviešu Nacionālā padome Lielbritānijā ([Anon.] 1951b)⁷.

1951. gada jūnijā LNF publikācija *These Names Accuse* nāk klajā 2000 eksemplāros. Švābes ievadam (gan tikai angļu valodā⁸) seko 8 pielikumi ar reproducētiem vairākiem dokumentiem un 1940.–1941. gadā represēto sarakstu, kur blakus vārdiem un uzvārdiem ir minēts arī represēto personu vecums un pēdējā zināmā dzīvesvietas adrese. Drīz pēc grāmatas iznākšanas trimdas presē un arī LNF valdes protokolu grāmatā ir rodamas ziņas, kuri mītnu zemju politiskie un viedokļu līderi ir saņēmuši LNF jaunā izdevuma eksemplārus. To vidū ir arī ASV prezidents Harijs Trumens (*Harry S. Truman*, 1884–1972), kurš pēc tam, kad Latvijas sūtnis ASV Jūlijs Feldmans (1889–1953) ir viņam pasniedzis eksemplāru Nr. 1 un pastāstījis par sarakstu izcelsmi un saturu, sola grāmatu "uzmanīgi izlasīt" ([Anon.] 1952a). Savukārt Zviedrijas karalim Gustavam VI Ādolfam (*Gustaf VI Adolf*, 1882–1973) *These Names Accuse* tiek piegādāta kā ierakstīts pasta sūtījums (LNF 1951–1955: 79).

Ļoti daļrunīgi ir skaitļi par līdzekļiem, kurus sarakstu publicēšanai ir nodrošinājuši latvieši dažādās mītnes zemēs: no ASV saņemtais veido 49,20 %, Austrālijas – 21,47 %, Zviedrijas – 16,17 %, Kanādas – 9,45 %, Vācijas, Dienvidamerikas un Dānijas nedaudz zem 1 % no katras, no Anglijas 0,44 % (LNF 1949–1951: 92). Tie tiešā veidā korelē ar iepriekšminēto atsevišķu organizāciju attieksmi pret šo izdevumu un šo organizāciju ciešo saikni ar vairākiem trimdas laikrakstiem. Tādēļ nepārsteidz, cik, salīdzinot ar daudzām citām trimdas grāmatu publikācijām, *These Names Accuse* izpelnās niecīgu ievēribu trimdas presē. Diemžēl šāda ignorance liecina par demokrātijas izpratni trimdas preses izdevēju vidū. Izņēmuma raksturs ir vēsturnieka Indriķa Šterna (1918–2005) atsauksmei, kurā viņš LNF izdevumu novērtē kā līdz tam nozīmīgāko trimdā iznākušo vēstures dokumenta publikāciju, kura vērtību gan vairotu lielāks skaits dokumentu par deportāciju gaitu un plašāka informācija par pirmajā padomju okupācijas gadā nonāvētajiem (Šterns 1951).

Padomju represīvo iestāžu darbību atklāj arī 1952. gadā izdotā LNF publikācija *The Cheka (NKVD) at Work in Latvia: Documentary Evidences* ("Čekas (NKVD) darbība Latvijā: dokumentālas liecības"), kuras autors ir kādreizējais organizācijas "Nacionālā sardze" dalībnieks, vēlāk luterāņu mācītājs ASV Modris Kārlis Gulbis (1927–2002).

7 Faktiski pirmoreiz 1943. gadā iespiestās Freivalda grāmatas "Lielā sāpju draudze" papildinātu versiju 1952. gadā izdod apgāds "Imanta".

8 Nedaudz pārveidotu, ar nosaukumu *Genocide in the Baltic States* ("Genocīds Baltijas valstīs"), LNF to izdod 1952. gadā kā atsevišķu brošūru.

1955. gadā 1000 eksemplāros nāk klajā Aleksandra Plensnera (1892–1984) apcere *A Small Nation's Struggle for Freedom: Latvian Soldiers in World War II* ("Mazas nācijas cīņa par brīvību: latviešu karavīri Otrajā pasaules karā"), kuras pamatā ir viņa paša brošūra "Informācija par Latviešu leģionu" (1949) (LNF 1951–1955: 63, 145)⁹.

LNF sadarbība ar citām trimdas organizācijām un trimdas grāmatu izdevējiem

1953. gada rudenī Dagnija Šleiere, kas no saraksta "Par neatkarīgu un aktīvu Nacionālo fondu" ([Anon.] 1953c) piedalās LNF padomes vēlēšanās un tiek tajā arī ievēlēta, publicē programmatisku rakstu, kurā pārlūko Fonda līdzšinējo veikumu informācijas darbā un ieskicē turpmāk darāmo. Pēc Šleieres domām, Fonds savas pastāvēšanas laikā kļuvis par institūciju, kam nav līdzīgu citās mītnes zemēs. Viņasprāt, pastāvīgs informācijas darbs bieži vien ir ļoti nepateicīgs, jo arvien "pašu ļaudīs ir vieglāk atrast atsaucību un līdzekļus kultūras sarīkojumiem, kamēr tik svarīgajam informācijas darbam trūcis saprašanas un atsaucības". Šleiere uzskata, ka priekšstatam par apstākļiem okupētajā Latvijā ir jā-sakņojas aktuālā un drošā informācijā, jo "mēs nevaram vairs nākt klajā ar vairāk kā desmit gadu veciem stāstiem par pirmo okupāciju". Viņa konstatē, ka līdz šim nav izdevies panākt kopīga baltiešu informācijas biļetena izdošanu un norāda uz Igauniju Nacionālā fonda (*Eesti Rahvusfond*, dib. 1946) finansēto izdevumu *Newsletter from behind the Iron Curtain* ("Vēstis no Dzelzs priekškara otrās puses", iznāk no 1948. gada), kas "savas regulārās un vienmēr pārbaudītās informācijas dēļ ir atradis lasītājus nopietnās preses un politiskās aprindās, arī ASV Baltajā namā" (Šleiere 1953)¹⁰. Tā veidošanā kā līdzstrādnieki ir iesaistīti arī latvieši, taču finansējuma avota dēļ kārtējam apskatam par okupēto Latviju biļetenā ir ierādīta salīdzinoši neliela vieta.

Interesanti, ka tieši tad LNF saņem piedāvājumu no Igauniju Nacionālā fonda finansēti atbalstīt biļetena izdošanu (LNF 1951–1955: 98). 50. gados LNF iesaistās vēl vairāku baltiešu trimdas organizāciju informatīvu izdevumu līdzfinansēšanā, kā *Nachrichten aus dem Baltikum*, *Noticiero de los Países Bálticos* ("Ziņas no Baltijas", iznāk attiecīgi no 1958. un 1959. gada). Sevišķi detalizēti Fonds apsver iespēju piedalīties biļetena *East and West* ("Austrumi un Rietumi", iznāk no 1954. gada Londonā) izdošanā (LNF 1951–1955: 106, 108, 110, 113).

9 1985. gadā brošūru atkārtoti izdod Sidnejas Latviešu biedrība.

10 1948.–1952. gadā LNF izdod biļetenu "Latvija aiz Dzelzs Priekškara", kurā apkopota informācija, kas iegūta, Zviedrijā klausoties okupētās Latvijas radio raidītāju. Vēlāk biļetens iznāk ar nosaukumu "Okupētā Latvija".

50. gados LNF vairākkārt saņem grāmatizdevēju lūgumus pēc finansiālas palīdzības un Fonda atsaucība dažādos gadījumos ir atšķirīga. 1953. gada 5. janvārī LNF valde lemj par 1000 zviedru kronu (turpmāk – SEK) aizdevumu Miķelim Gopperam (1908–1996), lai gatavotu izdevumu *Latvian Literature* ("Latviešu literatūra") (LNF 1951–1955: 54). Savukārt līdzekļu trūkuma dēļ tā paša gada 14. septembrī tiek noraidīts apgāda "Imanta" vadītāja Imanta Reitmaņa (1919–1966) lūgums pēc 4000 SEK aizdevuma, kas ļautu pārvarēt grūtības "Latviešu tautas dziesmu" izdošanā (LNF 1951–1955: 89)¹¹. Tā vietā Fonds sola savu atbalstu šim izdevumam presē, līdzīgi, kā tas jau ir darīts Goppera izdotās Valdemāra Tones (1892–1958) gleznu reprodukciju mapes (1953) gadījumā. Līdzīgu atbildi gadu vēlāk saņem Jānis Abučs (1914–1978) ar formulējumu "neradīt precedentu, piešķirot atbalstu privātiem apgādiem", prasīto 2000 SEK vietā iegādājoties vienu Abuča izdoto Raiņa Rakstu komplekta eksemplāru (LNF 1951–1955: 125). Par pirmo okupētajā Latvijā tapušo tekstu, ko publicē LNF, kļūst aktiera un tulkotāja Ēvalda Valtera (1894–1994) ar segvārdu Ints Baltarājs 1956. gadā izdotā poēma "Rusiāde". Tās manuskripta aizvešanu uz Zviedriju poēmas autors uztic zviedru flotes virsniekam, kad vairāki Zviedrijas flotes kuģi apmeklē Rīgu 1955. gadā (Valters 1990). Ar Andreja Eglīša priekšvārdu publicētais teksts plašāku atbalsi trimdas sabiedrībā tolaik negūst, un nodoms izdot tā tulkojumu arī citās valodās (LNFS valde 1956) paliek vienīgi ieceres līmenī. "Rusiādes" autorība tiek atklāta tikai 80. gadu beigās, kad šī grāmata līdz ar visiem citiem zinātnisko bibliotēku speciālajos fondos noslēptajiem trimdas izdevumiem beidzot kļūst publiski pieejama.

Tas pats ir attiecināms arī uz LNF izdevumu "Rīga 1955–1956: Rusiāde", kas iznāk gadu vēlāk, 1957. gadā. Šī grāmata ar īsiem komentāriem papildinātos fotoattēlos rāda sovetizēto Rīgu, kādu to ir ieraudzījuši zviedru kara eskadras pārstāvji, apmeklējot pilsētu 1956. gadā. Laikraksta "Cīņa" redaktors Pāvels Pizāns (1918–1971) šo grāmatu nodod padomju režīmam lojālajam dzejniekam Jānim Sudrabkalnam (1894–1975), kas apņemas par to uzrakstīt, tikai sūkstās, ka nav vēl atradis "īsto pieeju" (Sudrabkalns 1957a). Pēc kāda laika viņam tas izdodas un vispirms Sudrabkalna "Vēstule pāri okeānam" tiek publicēta PSRS Komunistiskās partijas izdevniecības *Pravda* žurnālā *Ogonjok*, bet pēc tam trimdas dezinformēšanai paredzētajā izdevumā "Par atgriešanos Dzimentenē", ko izdod komiteja ar tādu pašu nosaukumu, kura atrodas Austrumberlīnē un ko vada ģenerālis Nikolajs Mihailovs (*Nikolai Mikhailov*, 1897–1972) (Zaļkalne 2014: 101–102). Savā "Vēstulē" Sudrabkalns deklarē, ka latviešu emigranti "par tautai nozagtu naudu [...] izdod savas lapeles un grāmatas". Pēc Sudrabkalna ieskata, izdevumā "Rīga 1955–1956: Rusiāde" kā apmelojošas pretpadomju propagandas paraugā "no katras lappuses uz mums raugās zvēriskā, nīrdzīgā reakcionārās

11 Trimdā plašāko folkloras izdevumu 12 sējumos Imants Reitmanis izdod no 1952. līdz 1956. gadam.

emigrācijas seja". Taču "tikai akls vai neapšaubāmi divkosīgs cilvēks var paiet garām Padomju Latvijas sasniegumiem" (Sudrabkalns 1957b). Zīmīgi, ka laikrakstā "Cīņa" Sudrabkalna viedoklis par Latviešu Nacionālā fonda izdevumu (raksts "Ar naidā apmīgotām acīm") tiek publicēts tikai 1958. gada februārī.

1958. gadā LNF apgādā iznāk Ādolfa Šildes (1907–1990) grāmata *The Profits of Slavery: Baltic Forced Laborers and Deportees under Stalin and Khrushchev* ("Pelnot ar vergu darbu: baltiešu piespiedu darbs un izsūtītie Staļina un Hruščova režīmu laikā"). Kaut arī apjoma ziņā tā ir identiska divus gadus pirms tam "Grāmatu drauga" apgādā publicētajai Šildes grāmatai "Pa deportēto pēdām", faktiski tā ir šī izdevuma būtiski papildināta versija. Šilde savā publikācijā pirmreizēji latviešu grāmatniecībā sniedz kompaktu pārskatu par deportēto latviešu likteņiem un padomju soda nometnēm (deportāciju vietu shēmu ir sagatavojis kartogrāfs Elmārs Ozols (1915–1993)). Informācijas apzināšana un sistematizācija, kas ir aizsākusies Vācijas Sarkanā Krusta dokumentācijas centrā Minhenē 1954. gadā, ir vēlāk turpināta, stundām ilgi intervējot vairākus tūkstošus 50. gadu vidū no Padomju Savienības izkluvušu vācu un austriešu karagūstekņu. Pēc grāmatas recenzenta Alfrēda Vinčļa (1920–1975) domām, izdevumā apkopotajā informācijā "nav liekas gaušanās par latviešu tautas postu un nelaimi, bet vienīgi fakti, izskaidrojumi, pierādījumi, kas arī boļševismu nepiedzīvojušam lasītājam dod spilgtu ieskatu padomju vajāšanas un izmantošanas metodēs" (Vinčlis 1958: 21–22). Par to, ka vēl 50. gados šādas ievirzes publikācijas sarežģītība un darbietilpīgums netiek novērtēti, liecina fakts, ka honorāra vietā Šilde saņem zināmu grāmatas eksemplāru skaitu, ko pašam vajadzēja pārdot, lai segtu ar materiālu vākšanu saistītos izdevumus (Zeltiņš 1962). Grāmatas eksemplāru Šilde piesūta arī Kubas revolūcijas līderim Fidelam Kastro (*Fidel Castro*, 1926–2016), kas pateicības vēstulē noraida Šildes izteiktās bažas par Kubas nonākšanu Padomju Savienības satelīta statusā (Kr. 1961). Tas skan diezgan ironiski, ja atceramies t. s. Karību krīzi 1962. gada oktobrī un Kubas attīstību turpmākajos gadu desmitos.

Rokasgrāmata *Latvia: Country and people*

Garš un samērā samocīts, bet no grāmatniecības vēstures viedokļa interesants un literatūrā faktiski neaprunāts ir ceļš līdz apjoma ziņā prāvākajam LNF izdevumam – rokasgrāmatai ***Latvia: Country and people*** ("Latvija: zeme un tauta", 1967). Iecere par izdevumu, kas angļu valodā sniegtu informatīvi precīzu pārskatu par Latviju un tās likteni, pirmoreiz izskan LNF padomes sēdē 1952. gada 26. oktobrī ([Anon.] 1952b). Ģeogrāfs Jānis Rutkis (1907–1986) norāda, ka šādi izdevumi jau ir citām kultūras tautām un LNF izdevums varētu būt noderīgs, kļiedējot pretrunas un nepatiesību, kas par Latviju ir atrodamas

daudzās cittautu publikācijās ([Anon.] 1953a). 1953. gada 10. janvārī LNF valdes sēdē par izdevuma redaktoriem apstiprina Jāni Rutki, tautsaimnieku Arturu Landsmani (1913–1992) un Haraldu Biezo (LNF 1951–1955: 57).

Tomēr drīz pēc tam tiek saņemta ziņa, ka līdzīgas ievirzes izdevumu vēsturnieka Edgara Andersona (1920–1989)¹² redakcijā jau gatavo ASV. Tādēļ, lai izvairītos no nevajadzīga paralēlisma, tālāka konkrēta rīcība tiek sagausināta ([Anon.] 1953c). Būtu gan pārspīlēti apgalvot, ka ziņa par ASV gatavojamo izdevumu Stokholmu būtu sasniegusi tikai 1953. gada sākumā. Mākslas zinātnieks Jānis Siliņš (1896–1991), kuram Biezais rokasgrāmatā piedāvā rakstīt par glezniecību, norāda, ka par izdevumu *Cross Road Country – Latvia* ("Latvija – zeme krustcelēs") Edgars Andersons ir informējis Andreju Eglīti un literatūrkritiķi Jāni Rudzīti (1909–1970) jau 1951. gada rudenī (Siliņš 1953). Iespējams, lai rastu papildu argumentāciju pašu nodomātās rokasgrāmatas izdošanai, LNF vēl pirms Andersona rediģētā izdevuma publicēšanas paziņo, ka tas ir "vairāk domāts Latvijas propagandas nolūkiem" un kā tāds nevar aizstāt kvalificētu speciālistu veidotu zinātnisku izdevumu (Biezais 1953b). Jau pavisam drīz Biezajam kā rokasgrāmatas kultūras sadaļas redaktoram gan nākas pārliecināties, ka uzrakstīt kompaktu tekstu par savu nozari ir gatavs tikai retais. Un tās nav tikai formālas atrunas, bet reāla noslogotība maizes darbā, kā arī rakstīšanai noderīgas informācijas trūkums. Sagatavot pārskatu par Latvijas konservatoriju neveselības dēļ nav gatavs komponists Jānis Mediņš (1890–1966), piebilstot, ka "nekad neesmu ar rakstu darbiem nodarbojies" (Mediņš [b. dat.]). Tomēr viņš iesaka vērsties pie Lielbritānijā dzīvojošā komponista Alberta Jēruma (1919–1978), ko Biezais arī dara. Viņš atzīst, ka rokasgrāmatas redaktoriem "ir tikai viena iespēja – visu likt uz vidējās paaudzes cilvēkiem, kuru vārdi varbūt nav tik spoži, bet kam ir vairāk vitālas enerģijas, un kas zina – arī vairāk mīlestības uz savas tautas likteņiem" (Biezais 1953a).

Biezā uzaicinājumam uzrakstīt rokasgrāmatai ievada tekstu par Latvijas senvēsturi atsaucas kultūrvēsturnieks un diplomāts Arnolds Spekke (1887–1972), kurš gan brīdina, ka "rakstīšana būs tāda neparasta, varbūt dažam labam sveša un maz patīkama: esmu pilnīgi izgājis laukā no ierastajiem trafaretiem; nezinu, vai tas uz labu vai uz ļaunu" (Spekke 1953). Par rokasgrāmatas autoru nav lemts kļūt jau rakstīt piekritušajam vēsturniekam Uldim Ģērmanim (1915–1997), kurš savu plašo un pārsvarā kritisko atsauksmi par izdevumu *Cross Road Country – Latvia* noslēdz ar konstatējumu, ka "jautājums par rokas grāmatu tomēr paliek atklāts" (Ģērmanis 1954a). Tas diezgan jūtami disonē ar citām atsauksmēm par šo pašu izdevumu, piemēram, "Latvju Vārda" autora apgalvojumu, ka grāmata ir "labākā rokas grāmata, kāda vispār latvietim trimdā bijusi" un tā jau esot ieguvusi ASV Valsts departamenta ievēribu

12 Andersons vēl 1950. gadā ir LNF pārstāvis Filadelfijā (LNF 1949–1951: 17).

([Anon.] 1954b). Uzzinot, ka viņa atsauksme tiek uztverta kā LNF rokasgrāmatas izdošanā ieinteresēto pasūtījums, Ģermanis no līdzdalības Fonda iecerētajā izdevumā atsakās, jo cer, ka tā tiks "baumotājiem atņemta iespēja augt un pieņemties muļķībā" (Ģermanis 1954b). Ģermanis lūdz respektēt viņa nepieķāpību un neskaidrot to ar ietiepību vai pārspīlētu mazdūšību, jo "esmu jau savā īsajā mūžā tik daudz ļaudis kaitinājis, ka derētu lieki neuzprasīties" (Ģermanis 1954c). To, ka izdevuma iniciatoru starpā domas dalās gan par rokasgrāmatas apjomu, informācijas izklāsta formu, gan redaktoru un potenciālo autoru kompetenci un nepieciešamību viņu darbu kaut kādā mērā finansiāli atlīdzināt, liecina arī vairāku stundu ilgas diskusijas LNF padomes sēdē 1954. gada 17. janvārī ([Anon.] 1954a). Atšķirīga izpratne par izdevuma redaktoru un LNF vadības atbildības sadalījumu tomēr saglabājas arī turpmāk. Savā vēstulē Fonda valdei Biezais norāda, ka vācbaltiešu lingvistam Kurtam Štegmanim (*Kurt Stegmann von Pritzwald*, 1901–1962), kuram viņš pasūtīnājis tekstu par Herdera institūtu Rīgā, ir strikta prasība to publicēt vienīgi Biezā redakcijā (Biezais 1955a). Biezais kā principiāli nepieņemamu noraida Fonda valdes vēlmi cenzēt rakstu manuskriptus, tādēļ izšķiras par redaktora pienākumu izbeigšanu (Biezais 1955b).

Arī turpmāk izdevuma manuskriptu sagādāšana un tulkošana nevedas tik raiti, kā gribētos, un ne bez samezglojumiem izdevuma redaktoru un LNF vadības starpā. Vēl 1962. gada sākumā Jānis Rudzītis, kas no Haralda Biezā ir pārņēmis rokasgrāmatas kultūras sadaļas redaktora pienākumus, izsaka izbrīnu, ka bez saskaņošanas ar redaktoriem Fonds ir publicējis ziņu par rokasgrāmatas manuskriptu nodošanu izdevējam Imantam Reitmanim (Rudzītis 1962). Faktiski Reitmanis, kas 50. gados ir kļuvis par LNF pārstāvi Dānijā (LNF 1951–1955: 126), ir tikai atjaunojis savu pirms vairākiem gadiem izrādīto interesi par rokasgrāmatas izdošanu, taču ar tās manuskriptu vēlas iepazīties arī apgāds "Daugava". Fonda valde uzskata, ka tobrīd darbu pabeigt ir vairāk iespēju nekā agrāk, tomēr atzīst, ka tam ir nepieciešams virsredaktors, kas pārzinātu publicējamo materiālu kopumā (LNF 1962–1974: 1–2). Par virsredaktoru tiek apstiprināts Jānis Rutkis, bet pēc 1962. gada 26. martā parakstītā līguma Reitmanis saņem pirmo iemaksu (5000 SEK) izdevuma sagatavošanai (LNF 1962–1974: 5). Taču vēl pēc dažiem gadiem noslēgtais līgums ir apdraudēts, jo Reitmanis vēl nav saņēmis visu rokasgrāmatas manuskriptu (LNF 1962–1974: 25). Savukārt 1965. gada augustā, LNF valdes un padomes prezidija kopīgajā sēdē apspriežot ietilgušo rokasgrāmatas tapšanu, Valdemārs Činters paziņo, ka Reitmanis "izvairās uzsākt grāmatas iespiešanu un nevēlas precizēt arī papildvienošanos, bet izvirza jaunas prasības un aizbildinājumus" (LNF 1962–1974: 32). Starp LNF un Reitmani, kas vēlas Kreicberga angliiski tulkoto manuskriptu īsināt un papildināt ar jauniem datiem (LNF 1962–1974: 34), kompromisu panākt neizdodas, tādēļ Rudzītis pat aicina izvērtēt iespēju "vilkt šai lietai krustu pāri", jo "arī lielos nodomos var gadīties neveiksmes. Tajās atzīties nav

grēks.” (Rudzītis 1966) LNF vadība tomēr nesaredz šādu risinājumu kā optimālu, tālab 1966. gadā LNF uzsāk manuskripta ilustratīvo materiālu un līdz šim ieguldīto līdzekļu atgūšanu (LNF 1962–1974: 40).

Jau pēc Reitmaņa nāves 1966. gada 2. oktobrī rokasgrāmatas manuskripta salikšana tiek nodota Georga Šleiera (1917–2005) saliktuves uzņēmumā *Delta*, un beidzot 1967. gada vasarā *Latvia: Country and people* nāk klajā (LNF 1962–1974: 44, 52). Vairāk nekā 700 lappušu apjomīgs izdevums, kurā ir 6 galvenās sadaļas: “Valsts”, “Reģioni un pilsētas” – abām redaktors Rutkis, “Valdība” (ietver arī okupācijas režīmu aprakstus) – Kreicbergs, “Iedzīvotāji”, “Ekonomika” – abām redaktors Landsmanis un “Kultūra” – Rudzītis. Kaut arī izdevumā ir fiksēti visi tā autori (pavisam 31) (Rutkis 1967: xv), tomēr nepārprotami noteikt rokasgrāmatas atsevišķu nodaļu sarakstīšanas laiku un to autorus nav tik viegli. Pēc izdevuma galvenā redaktora Rutka domām, visvairāk rokasgrāmatas satura pilnveidē ir ieguldījis Landsmanis un Kreicbergs, bet izdevuma finansiālajā nodrošinājumā – Andrejs Eglītis. Rutkis gan reālistiski atzīst, ka “arvien nācies balansēt starp vēlamu un iespējamo, tāpēc jāsamierinās ar to, kā tas tagad ir”. Viņš tomēr aicina katru trimdas latvieti iesaistīties izdevuma izplatīšanā un izsaka cerību, ka līdz Latvijas valsts 50 gadu jubilejai 1968. gada rudenī visa grāmatas tirāža (2000 eksemplāri) būs atradusi savus lasītājus ([Anon.] 1967a). Rokasgrāmatas publicēšanu kā ļoti savlaicīgu vērtē arī Šilde, kurš pēc savas pieredzes zina, ka padomju propagandas izdevumu plašas izplatīšanas rezultātā “rietumu pasaulē sāk skatīt Latviju padomju perspektīvā” (Šilde 1967). Recenzijā Šilde konstatē, ka atsevišķas nepatīkamas kļūdas rokasgrāmatā ir radušās, nekritiski pārņemot informāciju no agrāk iespiestām publikācijām. Savukārt vēsturnieks Agnis Balodis (1932–1994) par kritizējamu uzskata vienotu vadlīniju trūkumu, kas rezultējies ar atšķirīgām pieejām dažādu dzīves jomu un nozaru aprakstos, sniedzot hronoloģiski neviendabīgus pārskatus ne tikai par norisēm Latvijā, bet arī trimdā. To, protams, ietekmējusi arī paša izdevuma ietilgusi sagatavošana (Balodis 1968).

Pēc tam, kad savus eksemplārus saņem rokasgrāmatas subskribenti, Fonda valde 1967. gada novembrī lemj par grāmatas salikuma likvidēšanu (LNF 1962–1974: 56). Latviešu grāmattirgotāji ASV vēl 1976. gadā interesējas par grāmatas papildmetienu, taču tālāk par kalkulēšanu, cik varētu izmaksāt grāmatas kopiju izgatavošana, LNF netiek (LNF 1974–1980: 35).

Rokasgrāmatas izdevums gada laikā izplatās samērā sekmīgi: no 2000 eksemplāriem pārdoti ir 1590, kā brīveksemplāri izplatīti – 140, bet LNF rīcībā 1969. gada sākumā ir vēl 270 eksemplāri (LNF 1962–1974: 75). Būtisks atspazds *Latvia: Country and people* izplatīšanā ir Austrālijā dzīvojošā latviešu būvuzņēmēja Kārļa Līduma (1910–1994) ziedojums (vairāk nekā 2000 dolāru), kas ļauj rokasgrāmatu piesūtīt ANO pārstāvēto valstu delegāciju vadītājiem, kā arī Austrālijas valdības un parlamenta

locekļiem ([Anon.] 1967b). Savukārt Ņujorkā dzīvojušās Emmas Zemītes (1895–1968) tuvinieku nodotie 375 dolāri, kas bēru ziedu vietā saziesti "Latvijas brīvības centienu veicināšanai", dod iespēju rokasgrāmatu piesūtīt bibliotēkām Vācijā, Austrijā, Šveicē un vēl citās valstīs (LNF 1968). 1969. gada augustā Fonda valde lemj par rokasgrāmatas nosūtīšanu arī uz okupēto Latviju un vairākām universitāšu bibliotēkām aiz dzelzs priekškara (LNF 1962–1974: 81).

60.–80. gadi ir laiks, kad arvien biežāk LNF mēģina iesūtīt savus un arī citus trimdas izdevumus Latvijā. Trīs reizes (1960, 1968, 1970) tiek izdots apjomā neliels (15–19 lpp.) miniatūra formāta (15×11 cm) uz ļoti plāna zīdapaīra iespiests dzejoļu krājums "Dievs, svētī Latviju!", kuru Fonds plāno iesūtīt Latvijā ar vēstuļu starpniecību un citos ceļos (LNF 1962–1974: 65). Savukārt 70. gados Latvijā nelegāli tiek ievests 2000 eksemplāros (LNF 1962–1974: 105–106) pavairotais biļetens "Brīvībai" (nejaukt ar Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas kopš 1948. gada izdoto "Brīvību").

60. gadu nogalē un 70. gadu pirmajā pusē LNF intensīvi iesaistās publiskās diskusijās par Zviedrijā internēto baltiešu karavīru izdošanu Padomju Savienībai 1946. gada janvārī. Osvalds Freivalds, kuram jau 1956. gadā apgādā "Imanta" ir publicēta grāmata "Latviešu karavīru traģēdija Zviedrijā", 1965. gadā piedāvā Fondam izdot ar jauniem materiāliem papildinātu grāmatu zviedru valodā (LNF 1962–1974: 31). Iespējams, Freivalds nav gatavs saņemt Fonda finansiālu atbalstu tikai pēc grāmatas manuskripta iesniegšanas, tādēļ viņa publikācija *De internerade balternas tragedi i Sverige år 1945–1946* ("Internēto baltiešu traģēdija Zviedrijā 1945.–1946. gadā") nāk klajā 1968. gadā Stokholmā "Daugavas vanagu" apgādā. Jaunu impulsu diskusijās par nesenās pagātnes notikumiem un to interpretācijām dod tajā pašā gadā iznākšais Pēra Ulova Enkvista (*Per Olov Enquist*, 1934–2020) romāns "Leģionāri", kas saņem Ziemeļu padomes literatūras prēmiju (1969) un tiek tulkots vairākās valodās¹³. Protestējot pret tendenciozu baltiešu karavīru atainojumu romānā, LNF jau drīz pēc romāna iespiešanas publicē savu viedokli par to zviedru presē (LNF 1962–1974: 72). Enkvista versijas atspēkošanai domāto Landsmaņa grāmatu *De misstolkade legionärerna* ("Pārprastie leģionāri", Pāvila Šadurska (1924–1994) tulkojumu (LNF 1962–1974: 77) LNF izdod 1970. gadā izplata, slēdzot līgumu ar firmu *Seelig AB* par grāmatas pārdošanu Zviedrijas grāmatu veikalos (LNF 1962–1974: 92). To piesūta visiem Riksdaga deputātiem, kā arī apmēram 1000 bibliotēkām Zviedrijā un citur Skandināvijā (–s. 1971). Kā atbilde Enkvistam ir uzskatāms arī Alfreda Dziļuma (1907–1976) romāns "Tiesas svētdiena", kuras saīsinātu versiju zviedru valodā tulko latviešu izcelsmes Zviedrijas aktrise Silvija Bārda (*Bardh*, 1925–2018) un kuru Fonds publicē 1973. gadā ar

13 Plašāk sk. Daudze 2011: 55–59.

nosaukumu *Domsöndagen* (Gudriķe, 2004: 278). Dažus gadus vēlāk Bārda tulko arī Džiļuma romānu "Kurzemes sirds vēl dzīva" un šī izdevuma 490 eksemplārus iegādājas Zviedrijas bibliotēkas (LNF 1962–1974: 138)¹⁴.

LNF un latviešu literatūras popularizēšana

Kaut arī Baltijas vācu

dzejnieces un atdzejotājas Elfrīdes Ekartes-Skalbergas (*Elfriede Eckardt-Skalberg*, 1884–1964) veidotā latviešu dzejas antoloģija *Lettische Lyrik* (1960) ir iznākusi vācbaltiešu grāmatnieka Harro fon Hiršheita (*Harro v. Hirschheydt*, 1925–2017) apgādā, tās izdošanu finansiāli ir nodrošinājis LNF. Antoloģija turpina jau 20. gados aizsāktu Ekartes-Skalbergas latviešu literatūras tulkojumu publikāciju virkni. Atšķirībā no 1924. gadā izdotās antoloģijas ar tādu pašu nosaukumu, šajā izdevumā atdzejas teksti kārtoti autoru dzimšanas gadu secībā, sākot ar Annu Brigaderi (1861–1933) līdz pat Andrievam Salmiņam (1932–1978), un daļu no 20. gadu izdevumā ievietotajiem ir aizstājuši jaunāku paaudžu trimdas autoru dzejoļu tulkojumi. Novērtējot antoloģiju kā nepieciešamu un kopumā izdevušos, literatūrkritiķis Alfrēds Gāters (1921–1986) iesaka to nedāvināt politiķiem, kas parasti šādas grāmatas nelasa, bet piesūtīt recenzijas eksemplārus cittautu literārajiem žurnāliem (Gāters 1960). Pēc dzejnieka un literatūrkritiķa Ivara Ivaska (1927–1992) ieskata, LNF vajadzēja sagādāt antoloģijai latviešu literatūrkritiķa rakstītu plašāku ievadu, jo Pāvila Klāna (1912–1979) priekšvārdu viņš novērtē kā pārāk konspektīvu un formālu. Ivaska skatījumā uz grāmatas vāka reproducētais barona Rozena (*Paul Gerhard Rosen*, 1856–1927) akvarelis "Priedes smiltīs" nedara godu ne latviešu, ne baltvācu kultūrai (Ivasks 1962). Arī Andrejam Eglītim vāka dizains neliekas atbilstošs, un viņš to skaidro ar izdevēja ignoranci pret Fonda ieteikumiem (Eglītis 2004: 272). Lai kā arī nebūtu, Ekartes-Skalbergas veidotā latviešu dzejas antoloģija *Lettische Lyrik* joprojām ir svarīgs avots vācu valodā priekšstatam par latviešu dzeju līdz 20. gadsimta vidum (Grudule 2020: 33). Ekarte-Skalberga ir arī viena no tulkotājām, kas sagatavo Andreja Eglīša dzejas izlasi *Geht mir einen anderen Himmel* ("Dodiet man citas debesis", iznāk Harija fon Hofmaņa (*Harry von Hofmann*, 1931–2021) apgādā 1964. gadā). Lai taptu šis izdevums, LNF valde 1962. gada aprīlī piešķir 800 SEK (LNF 1962–1974: 6). Pēc vairākiem gadiem Alfrēds Džiļums zina teikt, ka viņa pārzinātajā Latviešu palīdzības komitejas grāmatnīcā ir pārdoti 50 Eglīša izlases eksemplāri, kas ir daudz vairāk nekā dažā latviešu dzejas oriģinālgrāmata (Džiļums 1969). Vēl 1985. gadā Frankfurtes grāmatu mesas latviešu stenda vajadzībām *Geht mir einen anderen Himmel* tiek pavairota 100 eksemplāros

14 Džiļuma romāna tulkotāja nav minēta bibliogrāfijā (Jēgers 1988: 61), bet LNF protokolu grāmatā (LNF 1974–1980: 69).

(A. 1986)¹⁵. Sakarā ar 1978. gada maijā Stokholmā notiekošo PEN 43. kongresu iznāk Veronikas Strēlertes veidota un komentēta dzejas izlase angļu un vācu valodā *Scattered Voices* ("Izkliedētās balsis"), kuras iespiešanas izdevumus sedz LNF, un prāva daļa no grāmatas tirāžas (700 eksemplāri) tiek izplatīti kongresa dalībnieku vidū (LNF 1974–1980: 64).

Katra latviešu literatūras tulkojuma liktenis ir atšķirīgs. Tādēļ ir nevietā izteikt vispārinošus apgalvojumus par trimdas organizāciju neieinteresētību latviešu literatūras popularizēšanā. Atgādinot par izdevumiem, kas iznākuši ar LNF atbalstu, Zviedrijas latviešu kopienā sabiedriski aktīvā pedagoģe Vilma Tenese (1937–2020) norāda uz Andreja Eglīša vērojumu, ka "ir trūcis nevis līdzekļu un labas gribas izdot tulkojumus, bet arvien trūkst tādu literāru darbu, kurus vismaz vairums pašu latviešu rakstnieku trimdā atzītu par tulkošanai noderīgiem" (Tenese 1964).

Galvenokārt padomju presē atrodama informācija, kā arī Latvijas Sarkanā Krusta arhīvā (Vācijā) glabātās padomju režīma represēto personu liecības veido Ādolfā Šildes apceri "Pretestības kustība Latvijā", kura nāk klajā pirms Otrā vispasaules latviešu jaunatnes kongresa Londonā 1972. gada augustā. Šildes manuskriptu publicēšanai sagatavo Strēlerte, un apceri izdod ap 1500 eksemplāru tirāžā, daļu no tiem paredzot izplatīt kongresa dalībnieku vidū, bet pārējos pārdodot (LNF 1962–1974: 113). Agnis Balodis gan izsaka skepsi, vai jaunatne nebūs atturīga pret, viņaprāt, puķaino apceres stilu. Pēc viņa domām, grāmatā ir salīdzinoši maz jaunas informācijas, tomēr ir noderīgs arī šāds apkopojums, jo "nezināšana trimdinieku starpā dažreiz ir gluži neticama" (Balodis 1973). Tajā pašā 1972. gadā Šildes apcere iznāk arī angļu valodā, bet tās papildināta versija – 1985. gadā. Tajā iekļauts disidenta Gunāra Rodes (1934–2008)¹⁶ personiskajā pieredzē balstīts pārskats par politisko situāciju Latvijā 60.–70. gados, kā arī 45 baltiešu memoranda teksts, kas tapis sakarā ar Molotova–Ribentropa pakta 40. gadskārtu (1979).

Jau 1968. gadā Arturs Landsmanis piedāvā Fondam angļu valodā izdot apceri par rusifikāciju Baltijā (LNF 1962–1974: 59). Tās sagatavošana gan ieilgst, tādēļ vispirms 1975. gadā nāk klajā galvenokārt cittautu lasītājam domātās Landsmaņa grāmatas versija latviešu valodā – "Pastāvēt vai iznīkt: Baltijas tautu destrukcija Padomju Savienībā", bet 1977. gadā – tās tulkojums (latviešu izcelsmes žurnālista Niklāva Lapukina (1945–2009) veikums) angļu valodā 1100 eksemplāru tirāžā (LNF 1974–1980: 39–40). Ar Eduarda Keiša (1909–2001) karikatūru krājumu *Lenin's Heritage* ("Ļeņina mantojums") LNF savdabīgi atzīmē padomju valsts dibinātāja Vladimira Uljanova simtgadi 1970. gadā.

15 Jēgers min atšķirīgu izdevuma tirāžu – 200 eksemplāri (Jēgers 1996: 61).

16 Rode ierodas Zviedrijā 1978. gadā.

70. gadu publikācijām ir pamatā okupētajā Latvijā tapuši teksti, kas no Latvijas saņemti vai slepus izvesti dažādos laika posmos. Jau 1967. gadā Rietumos nonāk manuskripts, kuru drošības apsvērumu dēļ "Grāmatu draugs" gan publicē tikai 1977. gadā. Grāmatā ar nosaukumu "Vēl tā gribējās dzīvot" aprakstīts 1941. gada 14. jūnijā 14 gadu vecumā deportētās Rūtas Upītes (1927–1957) pārdzīvotais Sibīrijā. Jau nākamajā gadā Helmara Rudziša (1903–2001) apgāds publicē šīs grāmatas tulkojumu angļu valodā (līdz 1987. gadam tam ir 9 papildmetieni), kam vēlāk seko publikācijas spāņu, portugāļu un krievu valodā. 1978. gada 16. maijā LNF valde principā piekrīt atbalstīt Upītes grāmatas tulkojuma publicēšanu kādā vācu apgādā (LNF 1974–1980: 64). Tomēr vēl tā paša gada rudenī Martas Žagariņas (1905–1997) tulkojums ar nosaukumu *Ich wollte so gerne noch leben* nāk klajā LNF apgādā, šildem gādājot par tā iespiešanu Lejassaksijas pilsētiņā Farelē, kur 40. gadu otrajā pusē pārvietoto personu nometnē ir dzīvojuši latvieši (LNF 1974–1980: 71, 74). Arī šeit, tāpat kā grāmatas pirmizdevumā 1977. gadā, ir lasāms anonīmi publicēts Upītes tēva Mieriņa Upītes (1899–1978) pēcvārds¹⁷. Līdzīgi tikai Atmodas laikā kļūst zināms, ka ar segvārdu Zenta Sarma LNF 1978. gadā publicēto "Kolimas piezīmi" autore ir liepājniece Zenta Jautrīte Vilsons (Pujēna 1989). "Gaismas akcijā"¹⁸ no Latvijas izvestā apjomā nelielā (48 lpp.) dzejoļu manuskripta korektūru lasa Strēlerte, un tas tiek iespiests 600 eksemplāros (LNF 1974–1980: 65–66) ar baptistu mācītāja Andreja Brūvera (1915–1997) ievadu (Brūvers 1978)¹⁹.

Okupētās Latvijas realitāti skaudri atklāj vēl divi citi LNF izdevumi. Vienā no tiem, "Mirusie apsūdz" (1976, iespiests 1000 eksemplāros) (LNF 1974–1980: 32), Austrālijā dzīvojošais literāts Arturs Plaudis (1915–2004), izmantojot daļu no dzimtenes saņemtajām mātes un citu radnieku vēstulēm, rāda degradēto Latvijas lauku vidi. Pēc Latvijas armijas un vēlāk Latviešu leģiona virsnieka Viļa Hāznera (1905–1989) ieskata, "ši grāmata būtu jāizlasa katram latvietim, kas šodien vēl mīl runāt vai iedomājas par iespējamu padomju varas liberalizēšanos Latvijā" (Hāzners 1976). Grāmatas iespiedējs Jānis Abučs piedāvā Arturam Plaudim apsvērt grāmatas izdevumu zviedru valodā, no kura Plaudis tomēr atsakās, ja publikācijas priekšnoteikums ir vēstuļu deponēšana Vesterosas pilsētas bibliotēkā (Plaudis 1976). 80. gados toties iznāk "Mirusie apsūdz" tulkojumi angļu (1984) un vācu valodā (1983), pēdējais no tiem ar nosaukumu *Tote klagen an* LNF apgādā. Plauža grāmatas tulkošanu uzņemas

17 Upītes autorība publiski tiek atklāta tikai 1988. gadā (Jēgers 1988: 166, 482).

18 "Gaismas akcija" – kristīga cilvēktiesību aizstāvēšanas organizācija, plašāk sk. Kļaviņš 2012.

19 Septiņus gadus Sibīrijā aizvadījušais Brūvers 1976. gadā ierodas Rietumvācijā.

vācbaltietis Erdmanis Fīrhufs (*Erdmann Vierhuff*, 1906–?)²⁰, kurš to uzskata par svarīgu pienākumu garīgajā cīņā pret boļševismu (Fīrhufs 1982). Plaudis ar Fīrhufa veikumu ir ļoti apmierināts, jo vēstulju tulkojumā ir paturēts lauku ļaužu vienkāršais, aprautais, lakoniskais stils. Plaudis ir diezgan pārliecināts, ka par viņa grāmatas lasītājiem varētu kļūt Baltijas vācieši, bet, vai šāds darbs var “interesēt švābu vai prūsi, kas samērā netraucēts savas dienas, gadus savā pusē aizvadījis, grūti paredzēt” (Plaudis 1983).

Arī literatūrkritiķis Eduards Silkalns (1937) atzīst, ka no publicētajām vēstulēm dveš “nemākslots, neliterarizēts simpātisks patiesīgums, bet – vai ar to pietiek, lai spilgtuma kārai un pie sensācijām pieradušai lielas tautas lasītāju saimei tiktu tas, pēc kā tā tiecas?” Retoriski izskan Silkalna pieņēmums, ka LNF rīcībā ir “pētījumu rezultāti par to, kāda veida izdevumi cittautu lasītājus par mūsu likteņiem visefektīgāk spēj ietekmēt un ka *Tote klagen an* nav laista klajā uz labu laimi un ar nepamatotām cerībām” (Silkalns 1983).

Krietni sarežģītāks liktenis ir izdevumam “Okupētās Latvijas dienas grāmata”, ko ar segvārdu J. Dzintars LNF publicē divās daļās 1976. un 1980. gadā. No Latvijas izvesto manuskriptu par lauku dzīves realitāti Latvijā 1975. gada septembrī nodod filoloģes Ofēlijas Jansones (1915–2002, viņas literatūrkritiskie raksti un tulkojumi publicēti ar Ofēlijas Sproģeres vārdu) rīcībā literārai apstrādei, un jau 1976. gada jūnijā Abučs atved no Vesterosas nule iespiestās grāmatas pirmo metienu (tās kopējā tirāža ir 1500 eksemplāri) (LNF 1974–1980: 31–32). Gadu vēlāk Fonds apstiprina 3000 SEK izmaksu Laimonim Niedrem (1924–2017)²¹, kas nododami “Okupētās Latvijas dienas grāmatas” autoram (LNF 1974–1980: 48). 1978. gada 7. jūnijā Niedri un viņa bērniņas dienu paziņu Žani Skudru (1924–1994), kura teksti un attēli ir LNF izdevuma pamatā, Tallinā aiztur padomju drošības iestādes. Kā liecina LNF valdes protokolu grāmata, attēlus un manuskriptus Niedre no Latvijas ir izvedis pēc savas iniciatīvas, bet Fonds pēc tam no viņa ir tos atpircis (LNF 1974–1980: 65). Taču padomju tiesai jau *a priori* ir cits viedoklis, abiem tiek inkriminēta spiegošana LNF vadības uzdevumā, un LPSR Augstākā tiesa piespiež Niedrem un Skudram attiecīgi 10 un 12 gadus ieslodzījuma²². Kā līdzīgus tiesiskuma farsus, arī šo pavada propagandas kampaņa. Ar segvārdu

20 Fīrhufs 20.–30. gados Latvijas Universitātē studējis baltu filoloģiju, tad arī strādājis par skolotāju Rīgā, vēlāk Kuldīgā, izceļojis no Latvijas 1939. gadā, 80. gados strādājis par ģimnāzijas skolotāju Burgvedelē (Lejassaksijā).

21 Niedre kopš 60. gadu otrās puses kā tūrists apmeklē Latviju un vairākkārt iepazīstina Fonda darbiniekus ar Latvijā iegūto fotomateriālu.

22 Tiesas spriedums Gunāra Rodes tulkojumā no krievu valodas ir iespiests “Okupētās Latvijas dienas grāmatas” 2. daļas publikācijā 1980. gadā.

parakstītās paskvilas kritikas ass ir vērsta pret LNF: "Īstā vieta uz apsūdzēto sola būtu tai firmai, kas imperiālistiskās pasaules tirgū specializējusies spiegošanas informācijas biznesā un nezin kāpēc sevi dēvē par kaut kādu "latviešu nacionālo fondu"." (Ozolgars 1978)²³ Lai gan Latvijā ar "Okupētās Latvijas dienas grāmatu" un trimdas periodiskajiem izdevumiem var iepazīties vienīgi tie, kas ir saņēmuši padomju drošības iestāžu akceptu, "Cīņas" anonīmais autors atsaucas uz faktiski neeksistējošu recenziju trimdas presē, kurā esot norādīts uz grāmatas autora pieticīgajiem literārajiem dotumiem un tieksmi vispārināt paša pieredzēto (Ozolgars 1978). Ir jāpiekrīt žurnālistam Gaitim Grūtupam, ka LNF nav pietiekami izsvēris iespējamos riskus Latvijā dzīvojošajam autoram, grāmatas 1. daļas tekstā iekļaujot arī aprakstu par Skudras pieredzēto ciemos pie padomju armijā dienošā dēla Padomju Savienības un Ķīnas pierobežā (Grūtups 2011: 15–16). Zviedrijas pavalstnieks Niedre trimdas latviešu darbību rezultātā pēc 9 mēnešiem no apcietinājuma tiek atbrīvots, bet Skudra ieslodzījumā pavada 9 gadus (Grūtups 2011: 13–14). Jau vēlāk, beidzot iepazīstoties ar LNF izdevumu, Skudra izsaka nožēlu, ka grāmatās nav iekļautas daudzas, viņaprāt, interesantas manuskripta lappuses (Grūtups 2011: 17).

Dokumentālai literatūrai piederīga ir arī 1976. gadā no Padomju Savienības izraidītās Helēnas Celmiņas (1929–2017) grāmata "Sievietes PSRS cietumos". Grāmatu par savu politieslodzītās pieredzi 60. gados Celmiņa ir rakstījusi, domājot par amerikāņu lasītāju auditoriju, un 1985. gadā tā iznāk angļu valodā, bet pirms tam 1980. gadā pēc Andreja Eglīša ierosinājuma to izdod LNF (Celmiņa 2004: 90, 109). Padomju realitāti no atšķirīga skatpunkta atklāj būvzinieris Vilis Liniņš (1928), kurš brīva līguma strādnieka pieredzi 50. gados Vaņino ostā Tālajos Austrumos apraksta grāmatā "Ārpus padomijas koncentrācijas nāves nometņu žoga" (1987).

LNF publikācijas 70. un 80. gados

Starp LNF 70.–80. gadu publikācijām ir vairākas, kas aktualizē un skaidro Baltijas valstu likteņiem izšķirošās vēsturiskās norises Zviedrijas un citu Rietumvalstu sabiedrībai. 1978. gadā LNF izdod Agņa Baloža grāmatu *Sovjets och Nazitysklands uppgörelse om de baltiska staterna* ("Padomju Savienības un nacionālsociālistiskās Vācijas vienošanās par Baltijas valstīm"), kas ir viņa paša ar segvārdu Jānis Jūrmalnieks iespiestās apceres "Latvijas iekļaušana Padomju savienībā: tās priekš- un pēcspēle" ("Memento", 1973) papildināta versija. Baloža grāmatu, kas nāk klajā 2220 eksemplāros, iegādājas gan Zviedrijas bibliotēku

23 Šo propagandas tekstu pārpublicē vairāki trimdas preses izdevumi (laikraksti "Laiks" un "Austrālijas Latvietis").

pārvalde, gan LNF to piesūta Zviedrijas parlamenta deputātiem (LNF 1974–1980: 58, 69, 86). Molotova–Ribentropa pakta 40. gadskārtas priekšvakarā nāk klajā vēsturnieka Jāņa Zalcmaņa (1919–2011) apcere *Die Preisgabe der Baltischen Staaten, 1939: eine bewusste Handlung der Hitler-Regierung* ("Baltijas valstu iztirgošana 1939. gadā: Hitlera valdības apzināta rīcība", 1979, 1000 eksemplāros) (LNF 1974–1980: 81).

80. gados LNF atkārtoti izdod vairākas grāmatas, kas apraksta ceļu līdz Latvijas Republikas proklamēšanai un tās pastāvēšanas sākuma gadus. Ar Ulda Ģērmaņa koncentrētu ievada tekstu iznāk kādreizējā Tautas padomes locekļa un Pagaidu valdības tirdzniecības un rūpniecības ministra Spriča Paegles (1876–1962) grāmata "Kā Latvijas valsts tapa" (1985, pirms tam izdota divreiz autora apgādā 20.–30. gados) un Ernesta Blanka (1894–1972) "Latvijas atdzimšana" (1989), kas ar autora segvārdu E. Silzemnieks pirmoreiz publicēta 1928. gadā.

Ne tikai latviešu trimdiniekiem LNF adresē vairāku starpkaru posmā izstrādātu juridisku un diplomātisku dokumentu publikācijas ar komentāriem svešvalodās. Latvijas Republikas Satversmes teksta publikāciju vairākās valodās (1984, 1989) papildina tiesību zinātnieka Zigurda L. Zīles (1927–2002) pārskats par Satversmes izstrādi un pieņemšanu Satversmes sapulcē, kā arī tās teksta analīze. Savukārt 1939. gada 5. oktobrī parakstītā Savstarpējās palīdzības pakta starp Latviju un PSRS publikāciju (1986) ievada politologa Jāņa J. Peniķa (1933–2020) raksts, kurā raksturots Baltijas valstu ģeopolitisks stāvoklis pakta noslēgšanas laikā (Liepiņa 1986). Peniķa viedoklim par Baltijas valstu militāro nesagatavotību nepiekrīt kāds lasītājs, kurš līdzīgi kā citkārt, spriežot par pilnvērtīgas diskusijas iespējām, uzskata, ka norādīt uz bijušo Latvijas valdību kļūdām ir taktiski nepareizi, jo tas šķēļot tautu (Purkalītis 1986).

Padomju militāro spēku koncentrācijai okupēto Baltijas valstu teritorijā ir veltīts politologa Andra Trapāna (1936–2002) pētījums *Soviet Military Power in the Baltic Area* ("Padomju militārais komplekss Baltijas reģionā", 1986), kura pamatā ir Baltijas studiju veicināšanas apvienības (AABS) 9. konferencē Monreālā (1984) nolasītais referāts.

1982. gadā LNF sadarbībā ar PBLA izdod atkārtoti padomju represēto personu sarakstu *These Names Accuse*²⁴. Šo publikāciju papildina deportēto ebreju tautības Latvijas pilsoņu vārdi, kā arī vairākas izsūtījuma vietu shēmas un ieslodzījuma vietu satelītuzņēmumi. Šis izdevums saņem ne tikai cildinājumus presē, bet arī vairākus kritiskus izvērtējumus. Vēsturnieks Edgars Dunsdorfs (1904–2002) uzskata, ka atsevišķu uzvārdu dublēšanās grāmatā liecina par paviršību, tekstu rediģējot, turklāt izdevuma sagatavotāji ir ignorējuši *These Names Accuse* 1951. gada izdevumā publicēto datu statistisko analīzi viņa rediģētā rakstu krājuma "Archivs" 14. sējumā

24 Bibliogrāfs Benjamiņš Jēgers (Jēgers 1996: 171) izdevuma tirāžu nemin. Līdz 1983. gada sākumam jau ir izplatīti 1200 šīs publikācijas eksemplāri (LNF 1983).

(Dunsdorfs 1983). Tās autors Arvīds Plukšs (1911–1997) norāda, ka no jauna publicēto uzvārdu skaits nav tik liels (ap 3000), kā minēts presē, grāmatai iznākot, bet pirmoreiz ir publicēti vien 970 uzvārdi (Plukšs 1983). Savukārt Šilde izsaka nožēlu, ka publikācijā ir reproducēts 1951. gada izdevumā minētais vācbaltiešu izceļotāju skaits, ko starplaikā ir precizējuši vācbaltiešu jurista Dītriha Andreja Lēbera (*Dietrich André Loeber*, 1923–2004) pētījumi (Šilde 1982). LNF izdevums tiek izmantots, godinot 1941. gada 14. jūnijā deportēto piemiņu, skaļi lasot viņu vārdus gan demonstrācijās Bostonā 1983. gadā un Bonnā 1986. gadā, gan arī 2021. gadā, organizējot piemiņas pasākumu “Aizvestie. Neaizmirstie” (Beķere 2022: 116; Zilberts 2021).

Arī 80. gados nav vērojamas īpašas izmaiņas padomju propagandistu un cenzūras attieksmē pret LNF darbībām. *These Names Accuse* tiek nodēvēts par Centrālās izlūkošanas pārvaldes finansētu antikomunistiskās propagandas izdevumu (Klāvs 1983)²⁵, un vēl 1989. gadā politisko cenzūru īstenojošā Galvenā literatūras pārvalde lemj vairākas Kultūras fondam Rīgā sūtītas publikācijas (*These Names Accuse* un Ģērmaņa grāmatu “Zināšanai”) nodot Fundamentālās bibliotēkas specfondā (Kalmanis 1989). Tomēr tā faktiski ir Pirra uzvara, jo dažus gadus vēlāk Latvijā iznāk 80. gados par pretpadomju darbību divreiz notiesātā Jāņa Barkāna (1959) grāmata “Soda nometņu un cietumu gūstā” (pirmpublicācija LNF apgādā 1990. gadā) un Agņa Baloža grāmata “Latvijas un latviešu tautas vēsture”, kuru pats autors tulkojis latviešu valodā no LNF izdevuma *Lettlands och det lettiska folkets historia* (1990).

Rezumējot var teikt, ka Latviešu Nacionālajam fondam ir izdevies kopumā sekmiģi īstenot savu darbību, uzsākot izvirzītos uzdevumus, un tā publikāciju prāvākā daļa ir veiksmīgi kalpojusi organizācijas mērķiem: vākt un izplatīt patiesu informāciju par Latvijas vēsturi un situāciju okupētajā Latvijā. Dažādos LNF darbības posmos (50.–80. gados) iznākušās vēstures avotu publikācijas, liecības par dzīvi un kultūrvidi okupētajā Latvijā, latviešu autoru daiļdarbu tulkojumi ir pārsniegušas aktuālās politiskās cīņas “rīka” statusu, kļūstot par nozīmīgu latviešu trimdas grāmatniecības vēstures daļu.

Avoti un literatūra

[Anon.] (1948). Aicinājums. Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēkas Latviešu Nacionālā fonda (turpmāk – LU AB MB LNF) fonds.

[Anon.] (1949). Neļausim pāraugt zālei pāri. *Latvju Vārds*, 12.08, 4. lpp.

[Anon.] (1951a). Provokācija: neizdevies komunistu provokācijas mēģinājums. *Latvju Ziņas*, 05.04., 5. lpp.

25 “Atbalss” – izdevuma “Dzimtenes Balss” pielikums komitejas kultūras sakariem ar tautieģiem ārzemēs (plaģāk par to sk. Zaļkalne 2017: 43).

- [Anon.] (1951b). Sarakstu lietā. *Latvju Ziņas*, 05.05., 5. lpp.
- [Anon.] (1951c). Katoļu brošūra veic savu darbu. *Latvju Vārds*, 21.06., 4. lpp.
- [Anon.] (1952a). Aizvesto saraksts prezidentam Trumenam. *Laiks*, 02.02., 1. lpp.
- [Anon.] (1952b). Nacionālā Fonda padomes ārkārtējā sēde. *Latvju Vārds*, 30.10., 3. lpp.
- [Anon.] (1953a). Nacionālā Fonda 5 gadu darba... *Latvju Vārds*, 22.01., 1. lpp.
- [Anon.] (1953b). 14.000 kronas informācijas darbam. *Latvju Ziņas*, 16.04., 8. lpp.
- [Anon.] (1953c). Nac. Fonda padomes vēlēšanu saraksts "Par neatkarīgu un aktīvu Nacionālo fondu". *Latvju Ziņas*, 05.11., 2. lpp.
- [Anon.] (1954a). Domstarpības par rokas grāmatu. *Latvju Ziņas*, 21.01., 1.–2. lpp.
- [Anon.] (1954b). Vērtīgs darbs par Latviju. *Latvju Vārds*, 25.02., 2. lpp.
- [Anon.] (1967a). 10 gadu darba noslēgums: saruna ar rokasgrāmatas "Latvia – Country and people" redaktoru doc. J. Rutku. *Laiks*, 25.10., 2. lpp.
- [Anon.] (1967b). Austrālijā – Adelaides celtniecības apvienības direktors Kārlis Līdums ziedojis... *Laiks*, 1967, 02.12., 1. lpp.
- A. (1986). Jaunas darba programmas – mērķis tas pats – tautas brīvība. *Laiks*, 15.03., 5. lpp.
- Ābers, Benno (1950). Īsa Latvijas vēsture angliiski: The Story of Latvia. *Ceļa Zīmes*, Nr. 2, 147. lpp.
- [Balodis, Agnis] Gāle, G. (1968). Rokasgrāmata par Latviju. *Brīvība*, Nr. 5, 3. lpp.
- [Balodis, Agnis] Gāle, G. (1973). Izdevumi ar politisku nozīmi. *Brīvība*, Nr. 1, 4. lpp.
- Beķere, Kristīne (2022). *Latvijas labā: politiskā darbība trimdā: 20. gadsimta 40.–80. gados*. [Rīga]: LU Akadēmiskais apgāds.
- Biezais, Haralds (1951a). Aizvestie un mēs. *Latvju Vārds*, 01.03., 1. lpp.
- Biezais, Haralds (1951b). Misija bez pilnvarām. *Latvju Vārds*, 26.04., 1.–2. lpp.
- Biezais, Haralds (1953a). Vēstule Albertam Jērumam. 29. augustā. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājums (turpmāk – LNB), RXA 263, Nr. 244, 28. lp.
- Biezais, Haralds (1953b). Vēstule Jānim Siliņam. 25. septembrī. LNB, RXA 263, Nr. 245, 87. lp.
- Biezais, H. (1955a). Vēstule LNF valdei. 17. martā. LNB, RXA 263, Nr. 244, 95. lp.
- Biezais, H. (1955b). Vēstule Rokas grāmatas redakcijas komisijas locekļiem. 16. maijā. LNB, RXA 263, Nr. 244, 85. lp.
- Brūvers, Andrejs (1978). Ievadam. Zenta Sarma. *Kolimas piezīmes*. Stokholma: Latviešu nacionālais fonds, 8.–9. lpp.
- Celmiņa, Helēna (2004). *Tuvumā un tālumā*. Rīga: Treji deviņi.
- Daudze, Argita (2011). *Latvija Zviedrijas politikā, 1945–1991*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Daukste-Silasproģe, Inguna (2007). *Latviešu literārā dzīve un literatūra ASV un Kanādā 1950–1965*. [Rīga]: Valters un Rapa.
- Daukste-Silasproģe, Inguna (2019). *Gaidot laivu: latviešu rakstnieki bēgļu ceļos Zviedrijā*. [Rīga]: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.

- [Dunsdorfs, Edgars] Redaktors (1983). Tūkstoš deviņi simti četrdesmit pirmais gads. *Archivs: raksti par latviskām problēmām. Demografija*. Melburna: Pasaules brīvo latviešu apvienība un Kārļa Zariņa fonds. XXIII sēj., 127. lpp.
- Dziļums, Alfreds (1969). Grāmatas un lasītāji: tirgotāja vērojumi. *Latvija*, 22.03., 3. lpp.
- Eglītis, Andrejs (1951). Vēstule Haraldam Biezajam 19. aprīlī. LNB, RXA 263, Nr. 340, 95. lp.
- [Eglītis, Andrejs] A.E. (1969). Nenovirzīsimies no galvenā mērķa. *Latvija*, 19.04., 7. lpp.
- Eglītis, Andrejs (2004). Vēstule Jurim Soikanam 1960. gada 19. decembrī.
- Eglītis, Andrejs. *Raksti 4: Dzeja, publicistika, vēstules*. [Rīga]: Valters un Rapa, 272. lpp.
- Fīrhufs, Erdmanis (1982). Vēstule Arturam Plaudim. 23. novembrī. LU AB MB, A. Plauža f., 103. v., 9. lp.
- Gāters, Alfrēds (1960). Iznākusi sengaidītā dzejoļu izlase: Lettische Lyrik. *Latvija*, 26.11., 2. lpp.
- Grudule, Māra (2020). Nezināmā Elfrīde Ekarte-Skalberga – dzejniece un atdzejotāja. Ieskatš Rīgas literārajā dzīvē 20. gadsimta sākumā. Kursīte, Janīna (sast., zin. red.). *Starp teksta baudu un dzimumdiferences kaislībām: veltījums akadēmiķei profesorei Ausmai Cimdiņai*. [Rīga]: LU Akadēmiskais apgāds, 16.–35. lpp.
- Grūtups, Gaitis (2011). *No saviem vārdiem neatsakos: rakstnieks, novadpētnieks un "vecais zeks" Žanis Skudra*. Jelgava: L. Brigadere un G. Grūtups.
- Gudriķe, Biruta (2004). *Starp divām rītausmām: Alfreda Dziļuma dzīve un literārā daiļrade*. [Rīga]: Daugava.
- Ģermanis, Uldis (1954a). Rokas grāmata amerikāņiem par Latviju. *Latvju Ziņas*, 04.02., 4. lpp.
- Ģermanis, Uldis (1954b). Vēstule Haraldam Biezajam. 2. martā. LNB, RXA 263, Nr. 244, 23. lp.
- Ģermanis, Uldis (1954c). Vēstule Haraldam Biezajam. 13. martā. LNB, RXA 263, Nr. 244, 25. lp.
- Hāzners, Vilis (1976). Stāsts par Latvijas postu: "Mirusie apsūdz": liecības... *Laiks*, 27.11., 4. lpp.
- Ivaskis, Ivars (1962). Kritiskas pārdomas par antoloģijām, latviešu dzeju un rakstniecību. *Jaunā Gaita*, Nr. 38, 179.–182. lpp. Pieejams: https://jaunagaita.net/jg38/JG38_Ivaskis.htm [skatīts 15.11.2022.].
- Jansons, Ritvars (2016). *LPSR drošības iestāžu darbība, 1944–1956*. [VDK zinātniskās izpētes komisijas rakstu 2. sēj.] Rīga: LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija: Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, 59.–63. lpp.
- Jēgers, Benjamiņš (1968). *Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfija, 1940–1960*. 1. sēj. Grāmatas un brošūras. [Stokholma]: Daugava.
- Jēgers, Benjamiņš (1988). *Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfija, 1971–1980*. [Stokholma]: Daugava.
- Jēgers, Benjamiņš (1996). *Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfija, 1981–1991*. [Rīga]: Daugava.
- Johansons, Andrejs (1968). Jauns pamatdarbs bibliogrāfijā: Benjamiņš Jēgers: Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfija, 1940–1961, I, Daugava, 1968. *Latvija*, 16.11., 2. lpp.
- Kalmanis, Uģis (1989). Daži paskaidrojumi par represēto personu sarakstiem. *Atroda*, 27.02., 1. lpp.
- Klāvs, K., Kundziņš, P. (1983). Šie vārdi tiešām apsūdz... *Atbalss*, Nr. 2, 1., 3. lpp.
- Kļaviņš, P. (2012). *Gaismas akcija: liecības un dokumenti par Gaismas akcijas slepeno un atklāto darbību dzelzs priekškara abās pusēs: 1969–1989*. Mārupe: Drukātava.
- Kr. (1961). Kastro atbilde latviešu publicistam. *Laiks*, 04.02., 2. lpp.

LNF (1949–1951). LNF valdes sēžu protokolu grāmata, 1949–1951. LU AB MB LNF fonds.

LNF (1951–1955). LNF valdes sēžu protokolu grāmata, 1951–1955. LU AB MB LNF f.

LNF (1962–1974). LNF valdes sēžu protokolu grāmata, 1962–1974. LU AB MB LNF f.

LNF (1974–1980). LNF valdes sēžu protokolu grāmata, 1974–1980. LU AB MB LNF f.

LNF (1968). Paldies! *Latvija*, 22.06., 1. lpp.

LNF (1983). Latviešu nacionālā fonda darbā. *Latvija*, 03.01., 1. lpp.

LNF valde (1951). Apsūdzībai rietumos. *Latvju Vārds*, 22.03., 1. lpp.

LNFS valde (1956). Rusiāde. *Latvija*, 06.10., 1. lpp.

Lesiņš, Vilis (1951). Mūsu pilnvaras. *Latvija*, 18.04., 1. lpp.

Liepiņa, Austra (1986). Padomju Savienības māņu solījumi un līgumi. *Laiks*, 13.09., 4. lpp.

Mediņš, Jānis [b. dat.]. Vēstule Haraldam Biezajam. LNB, RXA 263, Nr. 245, 1. lp.

Ozolzars, J (1978). Graši, par kuriem pārdod dzimteni. *Cīņa*, 16.11., 3. lpp.

Plaudis, Arturs (1976). Vēstule Jānim Abučam. 14. novembrī. LU AB MB, A. Plauža f., 20. v., 16. lp.

Plaudis, Arturs (1983). Vēstule Erdmanim Fīrhufam. 8. aprīlī. LU AB MB, A. Plauža f., 103. v., 21. lp.

Plukšs, Arvīds (1983). Deportētie 1941. gadā. *Archivs: raksti par latviskām problēmām. Demografija*. Melburna: Pasaules brīvo latviešu apvienība un Kārļa Zariņa fonds. XXIII sēj., 128. lpp.

[Pujēna, Sarma] S. Sarma (1989). Klusā sestdiena. *Komunisti* (Liepāja), 25.03., 1. lpp.

Purkalītis, Kārlis (1986). Daži nepamatoti apgalvojumi. *Laiks*, 18.10., 2. lpp.

Rudzītis, Jānis (1962). Paskaidrojums Rokas grāmatas lietā. *Latvju Vārds*, 08.02., 2. lpp.

[Rudzītis, Jānis] J. Rdz. (1966). Nacionālā fonda vēlēšanas. *Latvija*, 12.02., 7. lpp.

Rutkis, Jānis (chief editor) (1967). *Latvia: Country and people*. Stockholm: Latvian National Foundation.

S. (1949). Kā darbojas Latviešu nacionālais fonds Zviedrijā. *Latvija*, 15.03., 2. lpp.

–s. (1971). Darbs pāri robežām. *Latvija*, 06.03., 1. lpp.

Siliņš, Jānis (1953). Vēstule Haraldam Biezajam. 27. novembrī. LNB, RXA 263, Nr. 245, 44. lp.

Silkalns, Eduards (1983). Traģēdija bez katarses. *Austrālijas Latvietis*, 09.12., 8. lpp.

Spekke, Arnolds (1953). Vēstule Haraldam Biezajam. 6. jūlijā. LNB, RXA 263, Nr. 245, 46. lp.

Strēlerte, Veronika (1951a). Tālās balsis. *Laiks*, 11.04., 2. lpp.

Strēlerte, Veronika (1951b). Piesardzība. *Latvju Vārds*, 10.05., 1. lpp.

Sudrabkalns, Jānis (1957a). Vēstule Pāvilam Pizānam 15. jūlijā. LNB, RXA 1, Nr. 8, 34. lp.

Sudrabkalns, Jānis (1957b). Vēstule pāri okeānam. *Par atgriešanos Dzimtenē*, 25.10, 1. lpp.

Šilde, Ādolfs (1967). Grāmata ar vērienu. *Latvija*, 11.11., 2. lpp.

Šilde, Ādolfs (1982). Šie vārdi apsūdz. *Laiks*, 07.08., 3. lpp.

Šleiere, Dagnija (1949). Vai propaganda? *Latvju Ziņas*, 14.04., 4. lpp.

Šleiere, Dagnija (1953). Kas veicams Nacionālajam Fondam? *Latvju Ziņas*, 05.11., 1. lpp.

- Šterns, Indriķis (1951). Šie vārdi apsūdz. *Austrālijas Latvietis*, 24.09., 4. lpp.
- Tenese, Vilma (1964). Lasītāju balsis: par tulkošanu un netulkošanu. *Londonas Avīze*, 14.02., 2. lpp.
- Valters, Ēvalds (1990). Mūslaiku atskaņu hronika un tās autors Ints Baltarājs [saruna ar Ē. Valteru (pseud. Ints Baltarājs)], pierakst. Māra Zālīte. *Karogs*, Nr. 6, 85.–86. lpp.
- Vīksna, Ingrida (1951). Lai nāves ziņa kļūst cīņas ieroci! *Brīvā Balss* (Toronto), 13.04., 2. lpp.
- [Vinčels, A.] Vitruvs, Alvis (1958). Vērtīga grāmata latviešu draugiem. *Daugavas Vanagi*, Nr. 6, 21.–22. lpp.
- Zaļkalne, Lilita (2014). *Back to the Motherland: Repatriation and Latvian émigrés 1955–1958*. Stockholm: Stockholm University.
- Zaļkalne, Lilita (2016). Uldis Ģermanis un izdevniecība "Memento". *Jaunā Gaita*, Nr. 284, 53.–55. lpp. Pieejams: https://jaunagaita.net/jg284/JG284_Zalkalne-Germanis.htm [skatīts 15.11.2022.].
- Zaļkalne, Lilita (2017). "Dzimtenes Balss" pielikumi. *Jaunā Gaita*, Nr. 291, 40.–46. lpp. Pieejams: https://jaunagaita.net/jg291/JG291_Zalkalne.htm [skatīts 15.11.2022.].
- Zanders, Viesturs (2014). Anšlava Egliša sadarbība ar Helmaru Rudzīti: ieskats rakstnieka un izdevēja sarakstē. *Letonica*, Nr. 27, 61.–69. lpp.
- Zanders, Viesturs (2017). Mazāk zināmais par Ulža Ģermaņa publikāciju tapšanu un likteņiem. *Letonica*, Nr. 35, 29.–42. lpp. DOI: 10.35539/ltnc.2017.0035.v.z.29.42.
- Zanders, Viesturs (2020). Cittaute literatūras tulkojumi trimdā 20. gs. 40.–50. gados. *Letonica*, Nr. 42, 20.–37. lpp. DOI: 10.35539/LTNC.2021.0042.V.Z.0002.
- Zeltiņš, Teodors (1962). Kā tapa grāmata "Pa deportēto pēdām"? *Latvija Amerikā*, 10.02., 3. lpp.
- Zilberts, Augusts (2021). Ar pasākumu "Aizvestie. Neaizmirstie" pieminēs 1941. gada deportāciju 80. gadadienu. Pieejams: <https://www.km.gov.lv/lv/jaunums/ar-pasakumu-aizvestie-neaizmirstie-piemines-1941-gada-deportaciju-80-gadadienu> [skatīts 15.11.2022.].